

Amikor a jereváni rádió félig igazat mondott? ^[1]

A huszadik század második felének Magyarországon szinte közmondássá vált a vicc a „jereváni rádió” valóságot elferdítő híradásairól. A vicc a következőképpen hangzott: Megkérdezik a jereváni rádiótól, igaz-e, hogy Jerevánban Moszkvicokat osztogatnak. Válasz: „A hír igaz. De nem Jerevánban, hanem Tbilisziben. Nem Moszkvicokat, hanem Volgákat. És nem osztogatnak, hanem fosztogatnak.”

A vicc természetesen nem a „jereváni rádióra” vonatkozott, hanem a Szovjetunió hírközlésére, illetve a szovjet blokkhoz tartozó magyarországi hírszolgálatra is. Ami a szovjeteket illeti, egy, a szovjet-kínai határvillongások idejéből származó viccben a következőképpen fogalmazódik meg a hírhamisítás diszkrét bája, illetve a szovjet típusú propaganda lényege: a vicc szerint a TASZSZ jelenti, hogy az Usszuri folyó környékén egy kínai harckocsi tüzet nyitott egy békésen szántogató szovjet traktorra. A szovjet traktor vezetője nem ült fel a provokációnak, hanem viszonozta a tüzet, majd felszállt és elrepült.

Mindez az 1956-os forradalom napjaiban, Örkény István híressé-, sőt, szállóigévé vált jegyzetében a következőképpen fogalmazódott meg: „A rádió hosszú évekig a hazugság szerszáma volt. Parancsokat hajtott végre. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon. Még a minap, hazánk újjászületésének órájában sem bírta abbahagyni a hazugságot.”^[1]

Manapság a „dezinformáció” kérdése ismét terítékre került, s napjaink világában a hír-, és információgazdálkodás ismét stratégiai kérdéssé vált. Nem is csoda; hiszen háborús időkben az információ megléte vagy hiánya, érvényessége vagy érvénytelensége egy-egy sorsforduló esetén döntően eshet latba. A hidegháború lezárulta és a Szovjetunió bukása óta eltelt három évtized szinte elfeledtette, hogy a hidegháború idején hírek, információk és titkok összefüggő tartományban helyezkedtek el, illetve, hogy a hírszolgáltatás és a titkosságkódás két eltérő szakmája (vagyis az újságírás és a titkosságkódás) között bizony átjárás volt.

A „jereváni rádió” természetesen átvitt értelmű, s nem is annyira a rádióra vonatkozik, hanem – mint ahogy arra fentebb utaltam – általában a hírszolgáltatásra. 1983-ban, az eredeti orosz tükörfordítását használva jelent meg magyar nyelven egy szinte történelmi bulvárrá alakított, forrás-részleteket is tartalmazó ismeretterjesztő kiadvány, méghozzá *A titkosságkódások rejtélyeiből* címmel, Vagyim Boriszovics Kasszisz és Leonyid Szergejevics Koloszov szerkesztésében. Koloszovról annyit lehet tudni, hogy egy 1926-ban született szovjet író, újságíró, a KGB alezredese, aki a külföldi hírszerzésnél dolgozott. Eredetileg közgazdász végzettségű, kezdetben a szovjet külkereskedelmi minisztériumban dolgozott, majd a Szovjetunió olaszországi kereskedelmi kirendeltségén. 1962-től tizenöt éven át Olaszországban szolgált mint az *Izvesztyija* című szovjet vezető lap tudósítója, egyben hírszerző. Jó kapcsolatokat ápolt a Cosa Nostra vezetésével, a kor vezető olasz politikusaival (például: Aldo Moro, Palmiro Togliatti). Több szovjet-olasz kereskedelmi ügyletet is tető alá hozott. 1977-től az *Izvesztyija* külföldi osztályának helyettes vezetője lett. Miután Oleg Ljapin KGB ügynök diszsidált, és több mint száz KGB ügynököt és hírszerzőt buktatott le, Koloszovot 1978-ban

visszarendelték Moszkvába, vélhetően a lebukás elől. Hazatérésekor áthelyezik a KGB 5. Igazgatóságára (a részleg fő feladata az ideológiai diverzió elleni küzdelem volt). Ebben a minőségben több, a hírszerzésről szóló munka, visszaemlékezés szerzője – kritikusai szerint ezekben hajlamos volt saját szerepét és érdemeit felnagyítani. 2008-ban hunyt el. A másik szerző, az 1925-ben született Kasszisz szintén író, újságíró; a *Komszomolszkaja Pravda* és az *Izvesztyija* különtudósítójaként dolgozott Kínában, Indiában, Japánban. Ebbéli minőségében feltehetően ő is a KGB-nek dolgozott. Több könyv esetében Koloszov társszerzője.

A szóban forgó kötetben nem más, mint Kim Philby, a szovjetek brit mesterkémje[2] emlékszik vissza egy interjú keretében számos titkos akcióra, s ezek között is az Ukrajnával és az ukrán emigrációval kapcsolatos tevékenységére. Hogy pontosak legyünk: ezek olyan titkos akciók, amelyeket a brit és az amerikai szolgálatok hajtottak végre, amikor Philby még szovjet ügynökként a brit titkosszolgálat soraiban tevékenykedett. Egy hosszabb részletet idézünk az interjúból.

„Volt néhány csetepaténk különféle orosz emigráns szervezetek miatt, amiről alább beszélek majd. Beszélgettünk például a Népi Munkaszövetségről (NMSZ)[3], [és] Sztjepan Banderának, az angolok kedvencének ukrán nacionalistáiról.[4] A CIA[5], ahogy a SIS[6] is, igyekezett hálójába fogni a leghasznosabbaknak ígérkező emigráncsoportocskákat. Bár az angolok heves utóvédharcokat folytattak, hogy megőrizzék pozícióikat azokban a csoportocskákban, amelyekkel régóta együttműködtek, az amerikaiak fokozatosan kiszorították őket erről a területről. A dollár túlerőben volt. Így például hiába voltak érdekeltek az angolok az NMSZ-ben, a SIS pénzügyi okokból rákényszerült, hogy átengedje a vezetést a CIA-nak.

Mind a SIS-nek, mind a CIA-nak voltak a balti országokból származó, egymással versengő bábjai, akik engesztelhetetlenül gyűlölték egymást. Ezek a csoportocskák marakodásuk miatt rendszeresen zsákutcába kerültek. Egyszer a helyzet olyan súlyossá vált, hogy a SIS észak-európai szakértőjét, Harry Kappot Washingtonba küldték azzal a reménytelen megbízáttal, hogy hárítsa el a botrányt. Missziója kudarcra végződött: Kapp és kollégái a CIA-tól, miközben ülészttek, teljes joggal egymást kezdték hazugsággal vádolni a tárgyalóasztal mellett.

A nézeteltérés Ukrajnát illetően még régebbi volt, és ugyanolyan kibékíthetetlen. A háború előtt a SIS támogatta Sztjepan Banderát, a fasisztabarát ukrán nacionalistát. A háború után ezt az együttműködést továbbfejlesztették. Csakhogy hiába volt Bandera nagykutya az emigrációban, az az állítása, hogy a Szovjetunióban az emberek többsége az ő híve, sohasem igazolódott be; csak negatív példák voltak, amelyek arra utaltak, hogy ilyen hívek nincsenek. Az ügynökök első csoportja, amelyet az angolok rádióadókkal és más titkos eszközökkel szereltek föl, és 1949-ben Ukrajnába dobtak át, nyomtalanul eltűnt. A következő évben küldtek még két csoportot, de ezekről sem jött semmi hír. Közben az amerikaiak kezdtek komolyan kételkedni Bandera hasznosságában. Az angolok által küldött csoportok kudarcai természetesen nem oszlatták el ezeket a kétségeket.

Az amerikai támadások Bandera és a SIS együttműködése ellen 1950-ben különösen élessé váltak. Én akkor az Egyesült Államokban dolgoztam, és sok időm ment el azzal, hogy epés üzenetváltásokat közvetítettem Washington és London között, a különféle kevésbé ismert emigráncsoportok egymáshoz viszonyított előnyeit illetően. A CIA három komoly kifogást emelt Bandera mint szövetséges ellen. Először is, fasiszta színezetű szélsőséges nacionalizmusa akadályozta a Nyugatot, hogy a Szovjetunióban más nemzetiségű, például orosz személyek fölhasználásával folytasson fölforgató munkát; másodsor, Bandera a régi emigrációban gyökerezik, és nincsenek kapcsolatai az új, »realisztikusabb« emigrációval, amellyel az amerikaiak egyre inkább kacérkodtak; végül nyílt Amerika-ellenes nézetekkel vádolták őt. Az angolok magyarázatát, hogy Banderát csak felderítői információk összegyűjtésére használják, és ennek nincs semmiféle politikai jelentősége, az amerikaiak nem fogadták el: azt hangoztatták, hogy bármilyen jellegű is a kapcsolat a SIS és Bandera között, maga a kapcsolat ténye növelheti Bandera presztízsét Ukrajnában. Az amerikaiak kifejezték aggodalmukat, hogy Bandera követőinek bármilyen támogatása az »ellenállási mozgalom« szakadásának veszélyével fenyeget Ukrajnában, ahol ők maguk folytatják a munkát.

Az amerikai álláspont gyöngesége az volt, hogy csak üres nyilatkozatokból táplálkozott, és szinte semmi másból. Az emigráció »realisztikusabb« részének és az ukrainai »ellenállási mozgalom« tevékenységének eredményei nem kevésbé voltak siralmasak, mint az angolok Banderával való együttműködésének eredményei. Igaz, a CIA közölte, hogy 1949-50 telén fogadott néhány futárt Ukrajnából, az információ silány minősége azonban inkább arról beszélt, hogy ezek közönséges csavargók voltak.

1951-ben, néhány évi makacs igyekezet után a CIA még mindig reménykedett, hogy Ukrajnába küldheti »politikai« képviselőjét három segítővel, es általuk kapcsolatot teremthet az »ellenállási mozgalommal«. A CIA egy négyfőnyi tartalékcsoportot is összekapart, hogy átdobják, ha az első csoport nyom nélkül eltűnik.

Az Ukrajna körüli angol-amerikai nézeteltérések elsimítására a CIA közös értekezletet tartott a SIS-szel Londonban 1951 áprilisában. Meglepetésemre, az angol fél keményen ragaszkodott álláspontjához, es kereken elutasította, hogy Banderát »kidobja a hajóból«. Mindössze annyit sikerült elérni – és az amerikai fél ezt leplezetlen ingerültséggel fogadta –, hogy újból áttekintik az ügyet még ugyanabban az évben, az ejtőernyősök kidobására kedvező szezon végén. Abban reménykedtek, hogy arra az időre több tény áll majd a felek rendelkezésére. A hónap folyamán az angolok három hattagú csoportot dobtak ki. A gépek a ciprusi repülőtérrel indultak. Az egyik csoportot Lvov és Ternopol között félúton dobták ki, a másikat nem messze a Prut felső folyásától, Kolomna környékén, a harmadikat Lengyelország határán, a Szan folyó forrásánál. Hogy elkerüljék a kétszeres munkát és a körzetek átfedését, az angolok és az amerikaiak pontos információkat cseréltek saját műveleteik időbeli és földrajzi koordinátáiról. Hogy mi történt ezekkel a csoportokkal, nem nehéz kitalálni.”[7]

Kim Philby beszámolóját természetesen az a hangvétel jellemzi, amelyet a szovjetek a nyilvánosság számára tartogattak a nyugati (elsősorban amerikai) behatolási kísérletekkel kapcsolatban. „Emigráns csoportcskák”-ról beszél; s hangütését a fellengzős, vállveregető stílus uralja. Ebben az elbeszélésmódban az amerikaiakat csak a pénz mozgatja, s tevékenységüket az eleve kudarcra ítélte, ostoba, bumfordi kísérletek jellemzik. Philby elbeszélésében egy pillanatra feltárul Szovjet-Ukrajna rettenetes történetének egy rövid szakasza, amely a második világháborút követő évek gerillamozgalmának leverése után következett. A szerző úgy állítja be, hogy az amerikai zsoldba szegődött ukrán emigránsokat a szovjet szervek könnyedén lebuktatták és semlegesítették.

A probléma csak az, hogy a végeredményt illetően Philby nem hazudik.

Mindez kiderül a lentebb közölt forrásunkból, amelyet egy bizonyos Kevin Conley Ruffner nevű CIA munkatárs jegyzett 1998-ban. A címe: *Cold War Allies: The Origins of CIA's Relationship with Ukrainian Nationalists(s)*. A szerzőről keveset lehet az elérhető nyílt forrásokból megtudni. Annyi bizonyos, hogy a CIA History Staff tagja, vagyis az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség történész-csapatának munkatársa. Munkássága számos, hírszerzés-történeti írást ölel fel, a nyugat-német titkosszolgálat háború utáni megalapításától kezdve a háborús bűnösök utáni hajtóvadászatot keresztül az első amerikai műhold-program történetéig. Jelen forrás azonban Ruffner azon munkái közé tartozik, amelyet eredetileg nem a nyilvánosságnak szántak. Egy belső összefoglaló, amely ma már a CIA online archívumába került át valamely, a Freedom Of Information Act alapján benyújtott kérelem után. A FOIA egy 1967-ben életbe lépett törvény, amely kifejezetten csak a végrehajtó hatalomnak minősülő kormányzati szervekre vonatkozik és kötelezi ezeket a szerveket („ügynökségeket”) arra, hogy eleget tegyenek az indokolt, nyilvános információkérésnek.

Kim Philby 1955-ben
Forrás: Wikimedia Commons

Szemben tehát a volt szovjet blokk országaiban lejátszódott „levéltári forradalommal” – amely után óriási mennyiségű, egykori titkos irat (nem kis részben pedig állambiztonság, titkosszolgálati irat) vált megismerhetővé – az Egyesült Államok az egykori titkosszolgálati iratok nem automatikusan kerülnek át szaklevéltári megőrzésbe, hanem valamely megalapozott kérés után, általában csak részlegesen kerülnek nyilvánosságra.[8]

Jelen dokumentum esetében is számos szövegrész, illetve adat van kitakarva. Ugyanakkor Ruffner összefoglalójából nagyon jól nyomon lehet követni azt a folyamatot, amikor egy nagyhatalom egy tőle távoli, idegen megszállás alatt levő kisebb nemzet függetlenségi törekvéseit megpróbálja saját tervei közé beilleszteni. S azok a problémák is nyomon követhetőek, amelyek az ukrán radikális nacionalista mozgalommal fenntartott kapcsolatot jellemezték – ez leginkább a németekkel való kollaboráció kérdését – , illetve a holokausztban való részvételt jelentette. Egy teljesen más szálon kapcsolódik be a történetbe az összefoglalóban említett Aradi Zsolt, aki segített az ukrán emigráció és az amerikai szervek közötti kapcsolatok kiépítésében, s az ukránokkal kapcsolatos stratégiai tervek kidolgozásában.

De vajon mi készítette az Egyesült Államokat arra, hogy Ukrajnában diverzánsokat dobjon le? Ennek megválaszolásához néhány sorban vázolnunk kell az ukrán radikális nacionalista mozgalom történetét. A lengyel- és a szovjet-országi hatalmak közé szorult ukrán emigráció a második világháború előestéjén a Német Birodalomtól várta azt, hogy segítséget kaphat az önálló ukrán állam létrehozásához. Az ukrán emigránsok szervezete, OUN[9] részben lengyel-, részben pedig zsidóellenes programmal is rendelkezett. Az ukrán emigráció aktivistáinak egy része 1939-ben Bécsben összpontosult, ahol a náci biztonsági szervek égisze alatt szerveztek belőlük német kollaboráns egységeket. Varsó eleste után a lengyelországi ukránok a lengyelekhez képest jobb helyzetben voltak; igaz, az önálló állam létrehozásához nem segítette őket hozzá a Hitler-Sztálin paktum, amely a legnagyobb ukrán lakta részeket a szovjet

megszállási zónába sorolta. A német-szovjet háború kitörése után az ukránok virággal várták a bevonuló német alakulatokat; a probléma csak az volt, hogy a németeknek eszük ágában sem volt önállóságot engedélyezni.[10] Az ukrán radikális nacionalisták vezetőinek egy részét őrizetbe vették, más részüket kollaboránsként foglalkoztatták. Ettől kezdve az ukrán mozgalomban rövid ideig belharc következett a németekkel való szakítást pártolók-, illetve a fábriánusabb taktikát előnyben részesítők között. A radikálisabb irányzat győzött, s létrejött az Ukrán Felkelő Hadsereg.[11] Ezt követően a németekkel a kapcsolat kétarcúvá vált: az együttműködés mellett rövid ideig a németellenes fegyveres felkelés is kibontakozott. A szovjet győzelmek nyomán azonban a németek és az ukránok között megegyezés jött létre, s az ukrán nemzeti mozgalom egyébként is németbarát véleményklímája megkönnyítette a szovjetek számára a propagandaharcot.

Ukrajna területéről a szovjet Vörös Hadsereg 1944 őszére kiszorította a tengelyhatalmi erőket, azonban az ukrán felkelés a mai Nyugat-Ukrajna területén tovább folyt. A második világháború végén, az Európában kialakuló nagyhatalmi övezetek szilárd rendszerében nem igazán maradt remény az ukrán gerillamozgalom résztvevői és támogatói számára, hogy önerőből változást tudnak elérni. 1945 végére az ukrán gerillamozgalom lényegében szétporladt. A szovjet hatóságok által alkalmazott terror azonban olyan mértékű és jellegű volt, hogy 1945 végére ennek ellenhatásaként az UPA káderállománya megerősödött, és a felkelés új szakasza indult meg. A terror alkalmazására természetesen az UPA is igyekezett tőle telhetően válaszolni.[12] Az ukrán gerillák retorzióként szintén az elrettentés politikáját kezdték alkalmazni, s az UPA terrorja első körben az „árulónak” tekintett lakosokra sújtott le.[13] Később már mindenki „gyanús” lett.

Mindeközben a térséget éhínség is sújtotta. A szovjetek kedvelt módszere volt az UPA lejáratására, hogy egy-egy falu lakossága előtt kellett a nacionalista gerilláknak (a „banderistáknak”) vallomást tenniük. Ezt több esetben népitélet követte. Az erőszakspirál elszabadulása kapcsán fel kell tennünk azt a kellemetlen kérdést, hogy a szovjetek által kikényszerített, hasonló nyilvános vallomások tényleg minden alapot nélkülöztek-e. Vagy a falusi lakosság lelkiállapota volt olyan, hogy minden mindegy alapon egy *elkövető* kellett nekik, akit hibáztatni és büntetni lehetett az általános, rettentő nyomorúságért?

A gerillamozgalom fő erőit a szovjet hatóságok végül nagyjából 1949-re számolták fel és sikeresen uralmuk alá vonták a régi Kelet-Galícia és Volhínia területét. Tízezreket deportáltak száműzetésbe és hurcoltak a Gulag büntetőtáborába. A Lengyel Népköztársaság területén is „pacifikálták” az ukránok lakta régiókat, amely akciót erőszakos lakosságcsere követett. Csehszlovákia területén is folytak tisztogatás, miközben az ukrán gerillák egyik csoportja Szlovákián keresztül küzdötte magát Nyugat felé. A „nagyjából” azonban nem azt jelentette, hogy ne maradtak volna a hatalmas ukraini térségben még néhányan, akik ne folytatták volna a felkelést. Végül is 1954-ben a KGB elfogta az OUN helyszínen tartózkodó vezetői közül az utolsót, aki egyben az UPA maradék erőinek főparancsnoka volt. 1955 nyarára Nyugat-Ukrajnában szinte teljesen szétverték a föld alá kényszerült mozgalom maradékát is, ezt követően csupán szórtan felbukkanó konspiratív csoportok-, illetve egyes személyek folytatták a harcot. 1956 elején a KGB a szervezett földalatti nacionalista mozgalom végleges felszámolásáról tett jelentést.[14]

Ukrajnában magában 1949-ben amerikai szervezésben újabb próbálkozás történt a felkelés, vagy legalábbis valamiféle mozgalom szélesebb körű beindítására. Érdekes adalék, hogy a CIA (és elődei, az OSS, illetve az SSU) magyar „tanácsadója”, Aradi Zolt készítette elő az ukrán emigránsokkal a kapcsolatfelvételt, és dolgozta ki a taktikát. Aradi a második világháború idején Milánóban, majd Rómában teljesített sajtóattaséi szolgálatot, azután a náciellenes római magyar emigráció tagja lett. 1944-ben szervezték be az amerikaiak az OSS-be, s a háborút követő években a CIA egyik legjobb európai ügynöke lett.[15] A CIA titkos programja azután 1953-ban kifutott, mivel a szovjet hatóságok általában gyorsan letartóztatták vagy lelőtték a repülőről ledobott ügynököket és diverzánsokat.

Erről szól a közölt dokumentum. Ami nincs benne, az a kudarc oka, amelyet egy amerikai kutató a következőképpen fogalmazott meg: „A szovjet kémelhárítás olyan ügyesen tudott beszivárogni az emigráns szervezetekbe és megghiúsítani azok működését – ezt a képességet a szovjet

biztonsági ügynökségek a megalakulásuk óta fejlesztették –, hogy minden érdemi előrelépés szinte lehetetlen volt. Ami még rosszabb, hogy a nyugati hírszerzés néhány legbefolyásosabb személyisége, köztük Kim Philby, mindvégig Moszkvának dolgozott. Így amikor a SIS emigráns műveleteiről volt szó, Moszkva három szinten dolgoztatott ügynököket: Moszkvában, az ellenzéki hálózatokban és Londonban. Végül [...] szinte lehetetlenné vált különbséget tenni a valódi és a hamis disszidensek között – vagy akár két valódi disszidens között, akiket hamis információkkal tápláltak!”[16]

*

Az eredeti szöveget nem az ott megadott oldalszámok szerint, hanem az olvashatóság végett folyószöveggé közlöm. Számos információ van feketével kitakarva, ezeket kapcsos zárójellel jeleztem. Az eredeti szövegben az egyes alcímek után-, illetve egyes mondatok után betűkódok találhatóak (pl.: U, S). Mivel ezeket nem tudjuk értelmezni, s feltételezhetően a CIA belső referencia-rendszeréhez tartoznak, töröltem a szövegből. A számos, vélhetően hírszerzési munka szempontjából fontos lábjegyzet közül csupán azt a hármat építettem be a közölt szövegbe, amelyek történeti vonatkozással bírnak, illetve magyarázó jellegűek.

Dokumentum

A CIA ötven éve

1998

Hidegháborús szövetségesek: A CIA és az ukrán nacionalisták kapcsolatainak eredete[17]

Kevin C. Ruffner

Tétova kapcsolatfelvétel

Az amerikai hírszerzés részéről az első, tapogatózó kapcsolatfelvétel az ukrán emigráció csoportjaival már 1946 áprilisában megtörtént, és ezzel kezdetét vette a hidegháború egyik legkorábbi és legellentmondásosabb titkos akciója:

A Strategic Services Unit /Stratégiai Szolgálatok Egysége/ (SSU, a világháború idején működő Office of Strategic Servicesnek /Stratégiai Szolgálatok Hivatala/ más néven OSS-nek az utóda, a Central Intelligence Group /Központi Hírszerző Csoport/ és a Central Intelligence Agency /Központi Hírszerző Ügynökség/ elődje) tudomást szerzett a Nyugat-Európában a háború után továbbra is aktív, szovjetellenes ukrán ellenállási mozgalmakról. Boleslav A. Holtsman, az SSU X-2 (kémelhárítási) részlegének müncheni képviselője lett az elsődleges amerikai kapcsolattartója az ukrán vezetőknek Németország amerikai zónájában. 1946 szeptemberére Holtsman ukrán forrásoktól több jelentést is kapott a Nyugat-Európában működő szovjet hírszerzési szervezetről.

Az SSU és az ukrán emigráció közötti azonnali, szoros együttműködést három probléma akadályozta. A legfontosabb ezek közül az volt, hogy az amerikai hírszerzés siralmasan keveset tudott a különböző ukrán csoportokról és céljaikról. Az SSU igazgatója, William Quinn ezredes azt javasolta, hogy mielőtt „komoly lépések történnének hírszerzési célokra való

felhasználásukra”, információkat kell gyűjteni a különféle ukrán emigránsszervezetek történetéről, megbízhatóságáról és motivációikról.

Szintén problémát jelentettek bizonyos antikommunista ukránok háború alatti tettei. A Wehrmacht és a Vörös Hadsereg közötti harc hosszú múltra visszatekintő viszályt és gyűlöletet élesztett újra és lobbantott lángra Ukrajnában; sok ukrán megvetette a lengyeleket, a zsidókat és a szovjet kommunistákat. Voltak ukránok, akik a német hadseregben szolgáltak, és közülük volt a keleti fronton a nácik által elkövetett atrocitásokhoz.

Végül az SSU-nak aggályai voltak a motivációval és a megbízhatósággal kapcsolatban is. Quinn az ukránokról azt tartotta, hogy „ügyes politikai intrikusok, akik korábban a propaganda mesterei voltak”, és akik egy pillanatig sem haboznának saját céljaikra kihasználni az Egyesült Államokat. Emellett az emigráns csoportok általában – és a szovjet etnikai kisebbségi csoportok különösen – kézenfekvő célpontjai voltak a szovjetek részéről a beszivárgásnak és manipulációnak.

Ukrán személyek és csoportok

Aradi Zsolt, az SSU magyar tanácsadója, fontos szerepet játszott abban, hogy az amerikai hírszerzés kapcsolatot építsen ki az ukránokkal. Aradi 1946 októberében „Az ukrán nacionalista mozgalom”[18] címen tanulmányt írt az SSU számára, és a Vatikánban tartózkodó ukrán egyházi személyekkel való kapcsolatait használva találkozott az emigráció vezetőivel Németországban.

Aradi eredetileg az Ukrán Legfelső Felszabadító Tanács (UHVR, *Ukrainszka holovna vyzvolna rada*) tagjaival, Iván Hrinioch atyával és Jurij Lopatinszkijjal működött együtt. Hrinioch, aki görögkatolikus pap volt és hosszú ideje ukrán nacionalista, az UHVR második alelnöke volt, míg Lopatinszkij az UHVR és az Ukrajnában a szovjetek ellen még mindig harcoló Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA, *Ukrainszka povsztanszka armija*) között töltött be összekötő szerepet.[19] Az UHVR állítása, mely szerint az UPA komoly harcokat folytatott a szovjet csapatokkal Ukrajnában, felkeltette az amerikaiak érdeklődését, és végül bebiztosította számukra az amerikai támogatást.

Aradi Mikola Lebeggyel, a szenvedélyes nacionalistával, az ukrán felszabadítási mozgalom egyik kulcsfigurájával is találkozott. Lebegy az Ukrán Nacionalisták Szervezetének (*Organizacya Ukrainskych Nationaltiv*, OUN) egyik alapító tagja volt, és az Ukrán Legfelső Felszabadító Tanács külügyi képviselőjének (*Zakordonne Predstavnytstvo UHVR*), külügyminiszterként működött. Lebegy meggyőződéssel hitt az ukrán függetlenségben, de ellentmondásos személyiség volt. Lengyelországban halálra ítélték (az ítéletet később életfogytiglani börtönre változtatták) a lengyel belügyminiszter elleni 1934-es merényletben játszott szerepéért.

Aradi az ukránoknak ezt a csoportját Referat-33-nak (vagy R-33-nak) nevezte, és egy 1946. december 27-i műveleti jelentésben írt a tagok személyiségéről. Szerinte Hrinioch, Lebegy és Lopatinszkij „eltökélt és rátermett férfiak, de pszichésen olyanok, mint a préda, amire vadásznak. Készek arra, hogy az ügy érdekében vagy a biztonság védelmében bármikor feláldozzák magukat vagy öngyilkosságot kövessenek el, és pont ennyire eltökéltek, hogy öljenek, ha ölni kell.” „Nem szabad elfelejteni”, tette hozzá Aradi, „hogy már-már vallásos rajongást éreznek a nemzetük iránt, és nem bíznak semmiben, ami külföldi: elsősorban a lengyelben nem, ezt követi az orosz, majd a német.” Mindazonáltal Aradi úgy gondolta, hogy hasznosak lehetnek, ha az amerikaiak megfelelően bánnak velük.

Sztepan Bandera nem tartozott az R-33-hoz, de az ukrán emigráció egyik olyan tagja volt – ha nem egyenesen az a *tagja* –, akivel számolni kellett. Egy 1945. szeptemberi OSS-jelentés szerint Bandera hírhedt volt a 2. világháború alatti „rémuralmáról”. Ő vezette (a háború kitörésekor több részre szakadt) OUN legnagyobb csoportját, Andrej Melnyik pedig a kisebbiket. Mindkét csoport részt vett lengyel tisztviselők elleni terrorcselekményekben a háború előtt, és az ukrán nacionalisták a náci „felszabadítói” oldalára álltak 1941-ben a Barbarossa hadművelet első napjaiban. Bár az OUN lelkesedése megcsappant, amikor a nácik nem támogatták az önálló ukrán államiséget, sok ukrán a háború végéig a németek oldalán harcolt. Ugyanekkor a nácik összegyűjtötték az OUN tagjait, és koncentrációs táborokba vitték őket.

[2]

Sztepan Bandera

Forrás: Wikimedia Commons

Mely csoportoknak volt a legnagyobb a legitimitása és a támogatottsága? Aradi a kapcsolataira támaszkodva 1946 decemberében egy jelentésben azt írta, hogy „az ukrán probléma alapos tanulmányozása és különböző, német, osztrák és római forrásoktól származó információk összevetése alapján a forrás [Aradi] úgy véli, hogy az ukránok körében csak az UHVR, az UPA és az OUN-Bandera tekinthető nagy és hatékony szervezetnek”. Az UHVR vezetőitől származó információk alapján Aradi azt állapította meg, hogy ezt a csoportot „ismeri el és támogatja a fiatal generáció és az otthoni ukránok”. Arra a következtetésre jutott, hogy ukrán körökben azért alakult ki az UHVR-rel való szembenállás, mert „a szervezet független, erős, és mindig is elutasította a németekkel, lengyelekkel vagy oroszokkal való együttműködést”.

Az első projektek

1946 közepén Aradi és Holsman két külön hírszerzési, illetve kémelhárítási SSU/X-2 projektet indított, a még mindig Németországban tartózkodó ukránokat használva. A BELLADONNA Aradi

Hriniochhal való kapcsolatára építve gyűjtött információkat a szovjet hadseregről. A LYNX, Holtsman irányítása alatt, a Nyugat-Németországban működő szovjet ügynököket próbálta azonosítani. 1947 elején a LYNX helyébe a TRIDENT projekt lépett; ez a projekt nagyobb kontrollt ígért az ukrán ügyek és a biztonság felett. Bill Holtsman vezetése alatt, a LYNX/TRIDENT oldalhajtásaként az UKULELE projekt a csak SLA VKO néven ismert kettős ügynök szolgálataira épült.

Holtsman és Aradi mindhárom projektben Miron Matviejkót, az OUN *Sluzba Bezpeka* nevű biztonsági részlegének vezetőjét használta elsődleges müncheni kapcsolatként. Ez hibának bizonyult. Matviejko a háborúban az Abwehr ügynöke volt, később az OUN német „bunkereiből” szerzett információkért cserébe „az amerikai zónában védelmet, és néhány jelentéktlenebb műveleti felszerelést” kért. A jelentései hamarosan megbízhatatlanná, tettei megkérdőjelezhetővé váltak, így a CIA 1950-ben „alkalmatlanság” miatt megszüntette vele a kapcsolatot. 1951-ben Matviejko disszidált a szovjetekhez, és ukrán emigráció teljes vezetőségét náci kollaboránsnak, a „kapitalista hírszerző szolgálatok” eszközeinek nevezte. Matviejko disszidálása megerősítette azt a felmerülő amerikai és ukrán gyanút, mely szerint az amerikai hírszerzéssel való együttműködése alatt végig szovjet kettős ügynök volt.

Az 1940-es évek végén Matviejko törvénybe ütköző tettei (többek között emberölést és hamisítást követett el) rossz hatással voltak az amerikaiak hajlandóságára, hogy együttműködjenek az ukránokkal Németországban. 1947 tavaszára a Központ jelentése szerint „Washington úgy érzi, hogy az ilyen ukrán csoportoktól szerzett információk nem érik meg az ilyen projektekhez szükséges időt és erőfeszítést. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen szervezetektől származó információk rossz minőségűek és ideológiailag részrehajlóak.”

1946 végén Holtsman beszüntette a LYNX-csoporttal való munkát, és korlátozottabb kapcsolatra koncentrált, a TRIDENT műveleten belül. Ezzel megszüntette a kapcsolatot Hriniochhal (aki Aradi forrása volt), de fenntartotta a kapcsolatot Matviejkóval. Eközben az OUN folyamatos belső konfliktusai is próbára tették az amerikaiak türelmét az ukránokkal kapcsolatban. 1948 augusztusában egy viharos németországi találkozón a ZPUHVR[20] németországi vezetői (alapvetően Lebegy és Hrinioch) szakítottak Bandera OUN-jével. Bandera egyre inkább totalitárius magatartása, a nyugattal kapcsolatos makacssága voltak a szakítás fő okai.

Bandera bújtatása

Az OUN-nel és a ZPUHV-val való első kapcsolatfelvételkor Aradi és Holtsman ukránokkal való munkáját nehezítette, hogy a Szovjetunió követelte minden háborús bűnökkel és a nációkkal való kollaborációval gyanúsított állampolgárának hazatelepítését. Ha az amerikaiak ebbe beleegyeznek, az rossz hatással lenne az ukránokkal való kapcsolatukra. Ha viszont visszautasítják, annak a Szovjetunióval való kapcsolatok látnák kárát Németországban. Az állampolgársággal kapcsolatos kérdések tovább bonyolították a problémát. Lengyelország és a Szovjetunió határát módosították, mindkét országhoz kerültek Ukrajnától területek, így sok ukrán állította, hogy lengyel állampolgár, akire nem vonatkozik a Szovjetunióba való visszatelepítés.

A szovjetek el akarták fogni Sztepan Banderát. Az amerikai hírszerzés tisztában volt vele, hogy a letartóztatása gyors és kedvezőtlen hatással lenne az Egyesült Államok ukránokat érintő műveleteinek jövőjére. Aradi szerint Bandera elfogása:

azt üzenné az ukránoknak, hogy szervezetként nem tudjuk megvédeni őket, azaz nincs semmiféle hatalmunk. Ha ez igaz, akkor nincs okuk együttműködni velünk, nincs értelme számukra az együttműködésnek. Annak, hogy az UHVR és a szervezetünk között még nem teljes az együttműködés, az az egyik oka, hogy ezek a vezetők gyanakodnak, hogy végül „eláruljuk” őket. Már a kezdetektől arról panaszkodtak, hogy az amerikaiakat nem érdeklik igazán, és hogy az amerikai tisztek, tisztviselők közé beszivárgott kommunisták az oroszokkal való alkura fogják használni őket. Bandera emberei és a konzervatív ukránok is így gondolkodtak.

Aradi azt a következtetést vonta le, hogy „ha az a döntés születne, hogy ezeket az embereket és a szervezetüket nem használjuk hírszerzési célokra, a legjobb lenne elfogni nemcsak Banderát, hanem minden vezetőt, akinek a nevét és a hollétét ismerjük”.

A Központ nem értett egyet Aradi értékelésével, és valóban nem tekintette különösebben megbízhatónak az ukránoktól érkező „hírszerzési információkat”. A Központi Hírszerző Csoport felismerte, hogy Bandera kiadatása a Szovjetunióknak csapást jelentene a földalatti mozgalom számára, de megjegyezte, hogy a szervezete, „ahogy a terepen dolgozók is gondolják, *elsősorban* [kiemelve az eredetiben] terrorszervezet”. Harry Rositzke, a Speciális projektek ügyosztálya - szovjet (Special Projects Division-Soviet, SPD-S) megbízott vezetője 1947. január 7-én ezt írta:

Bandera kiadatási ügye, illetve a mi ebben betöltött szerepünk előtérbe helyezi az egész ukrán problémát. Ha az ukrán együttműködés *sine qua non*-ja politikai, minden *közvetlen kapcsolatot* [kiemelve az eredetiben] azonnal meg kell velük szakítani. Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy ezt nyújthatnánk, és ha ezzel ellentétes látszatot próbálunk kelteni, csak rossz eredményekre számíthatunk, mert előbb-utóbb nyilvánvalóvá válik, hogy az általunk kínált védelem rendkívül gyenge, mert a helyzetet rajtunk kívül álló tényezők alakítják. Ha elfogadjuk az előfeltételezést, hogy a politikai támogatás kizárt, akkor azzal is szembe kell néznünk, hogy hosszú távon az ukránokat mint szervezett csoportot használó műveletek valószínűleg értéktelenek lesznek – egyszerűen azért, mert politikai támogatás nélkül az ukrán nacionalista csoportokat meg fogja tizedelni a szovjet nyomás és a demoralizáció. Ezért tehát nehéz a Bandera-problémát valóban jelentősnek értékelni. Bandera elfogásának hatásai csak felgyorsítani fogják, ami egyébként is elkerülhetetlen.

Egy nappal a feljegyzés megírása előtt Rositzke kritizálta a CIG-t, amiért nem alakított ki szovjet stratégiai „Lambda-célpontokat”, és felszólalt az ellen, hogy az amerikai hírszerzés túlságosan aktívan vesz részt az európai taktikai műveletekben. Aggasztotta, hogy a CIG „mohón kihasználja a lehetséges forrásokat, különösen a Szovjetunióból és a csatlós országokból származó szovjetellenes emigránsokat, és emiatt nem végez tényleges behatolási műveleteket”. Összehangolt amerikai lépéseket látott indokoltnak a Szovjetunió ellen, valamint azt, hogy a CIG csökkentse az „olyan szervezett szovjetellenes csoportok használatát a Szovjetunióba való, veszélyes biztonsági és politikai kockázatokkal járó behatolásra, mint az ukránok, a grúzok és balti népekhez tartozók”.

Rositzke érvei láthatóan meggyőzőek voltak, mert 1947 tavaszára a müncheni bázis parancsot kapott a különböző emigráns csoportokkal, különösen az ukránokkal való munka befejezésére, és más célpontokra kellett koncentrálniuk. A müncheni műveleti bázis új vezetője, [...], megszüntette a kapcsolatot az ukránokkal, és a CIG Ivan Hriniochot és Mikola Lebegyget mint forrást átadta az Egyesült Államok hadseregének.

SANACC 395

1947 decemberében a Nemzetbiztonsági Tanács[21] kiadta az NSC 4-A dokumentumot, amely jelentős hatással volt általában a CIA-re és különösen az emigrációt érintő programokra. Az NSC 4-A a központi hírszerzési igazgató[22] hatáskörébe utalta a titkos pszichológiai műveleteket. Ez azt jelentette, hogy innentől a CIA olyan módokon is támadást indíthatott, amilyeneken korábban nem.

Az NSC 4-A előtt a Központi Hírszerző Csoport sikertelenül próbálta az emigráció tagjait hírszerzésre használni. Az NSC-direktívával az újonnan létrejött Központi Hírszerző Ügynökség más tevékenységi területeken tudott velük aktív együttműködést kialakítani. A változás részben a CIA első, a vasfüggöny mögé való behatolásra tett kísérleteiből fakadt, és összekapcsolta az ukránok (és más kelet-európai emigráns csoportok) sorsát a CIA tevékenységével.

Roscoe H. Hillenkoetter[23] központi hírszerzési igazgató eleinte ellene volt az emigráns csoportok bevetésének, a többi szövetségi ügynökségtől, többek között a külügytől és a hadseregtől érkező nyomás ellenére. 1948 márciusának elején Frank Wisner[24], az OSS korábbi tisztje és a Külügyminisztérium politikai tervezési munkatársa azt javasolta, hogy a külügy, a szárazföldi haderő, a haditengerészet és a légiereő koordinációs bizottsága (SANACC) [25] hozzon létre egy ad hoc bizottságot annak feltérképezésére, hogyan használhatók a száműzetésben élő szovjetek. Az NSC 4-A felhatalmazása alapján a SANACC elfogadta Wisner javaslatát, és 1948. március 17-én SANACC 395 címen terjeszteni kezdte Wisner „A Szovjetunióból érkező menekültek felhasználása az Egyesült Államok nemzeti érdekeinek megfelelően”[26] című tanulmányát. Nem sokkal ezután a SANACC ad hoc bizottsága, amelyben részt vett a külügy, a hadsereg, a CIA és más ügynökségek, elkezdtek foglalkozni a tanulmány tartalmával és a benne foglalt ajánlásokkal.

Wisner a SANACC 395 dokumentumban azt javasolta, hogy „növelni kell a szovjet blokk elitje körében a disszidálók számát, és a szovjet világból menekülőket az Egyesült Államok nemzeti érdekeinek megfelelően kell felhasználni”. A tanulmány megemlíttette, hogy az 1917-es bolsevik forradalom után sok orosz nagy elégedetlenség jellemzett, és hogy a második világháborúban a német megszállás alatt növekedett az orosz antikommunizmus. Wisner úgy gondolta, hogy az orosz diaszpóra legalább 700 000, európai hontalantáborokban és máshol élő emberből állt. Wisner azt állította, hogy ez a szám „a szovjet blokkban az ellenállási mozgalmakat támogató esetleges szabadságbizottságok magja lehet, és kapcsolatot jelenthet a földalatti mozgalmak felé”. Wisner szerint az Egyesült Államoknak „továbbra sincsenek meg az eszközei arra, hogy a szovjet blokkal politikai és pszichológiai konfliktusba bonyolódjon”, és „a szovjet befolyási területek, mint a Szovjetunió, kezdenek terra incognitává /sic/ válni”. Sajnálkozását fejezte ki, hogy az amerikaiakat minden szinten és területen nagyfokú és növekvő ismerethiány jellemzi a Szovjetunió vonatkozásában.

A SANACC jóváhagyásával Wisner azt tervezte, hogy „a jelenlegi elrettentő eszközök helyett ösztönzőket kell alkalmazni”, hogy a szovjet elitben elősegítsék a disszidálást, illetve hogy növeljék az ilyen menekültek felhasználását, „amellyel a jelenlegi hivatalos hírszerzésben, a nyilvános adatokban és a politikai-pszichológiai műveletekben lévő hiányosságok orvosolhatók”. A Külügyminisztérium felkérte a CIA-t, hogy végezzen egy vizsgálatot a SANACC 395 6. bekezdésében foglalt ajánlások szerint, és az eredményekről nyújtson be jelentést a bizottságnak.

Alan McCracken, az amerikai haditengerészet tisztje [sorhajókapitány] és a CIA speciális műveletekért felelős tisztviselője (DADSO)[27] volt az ügynökség kapcsolattartója a SANACC 395 vonatkozásában. McCracken kifejezte fenntartásait azzal kapcsolatban, hogy általában milyen értéket képviselnek a szovjet disszidensek, és Wisner majdnem minden javaslatát elvetette. McCracken kritikával illette a Külügyminisztériumot, mert az támogatta egy „társadalomtudományi intézet létrehozását, amely menekült és amerikai tudósokból áll, és amely alapvető kutatómunkát végez a szovjet blokkal kapcsolatban”. McCracken azon a véleményen volt, hogy „ez a javaslat drága és tartalmatlan”, mint ahogy azt is elutasította, hogy oroszokat hozzanak az Egyesült Államokba. „Azt gondolom, hogy *egyetlen* »társadalomtudományi szakértő« sem hoz számunkra egy szemernyi hasznot sem, már így is veszettül sok ilyen semmirekellő van az USA-ban.”

Hillenkoetter, a központi hírszerzési igazgató, 1948. április 19-én ismertette a Nemzetbiztonsági Tanáccsal a SANACC 395-tel kapcsolatos meglátásait. A Nemzetbiztonsági Tanács azt kérdezte, hogy a „szovjet blokkból érkező menekültek tömegei, akik most szabadon élnek Európában és Ázsiában, hatékonyan használhatók-e az amerikai érdekek előremozdítására a Szovjetunióval folytatott jelenlegi küzdelemben, illetve az ebből esetlegesen fakadó helyzetekben”. A központi hírszerzési igazgató megítélése szerint a disszidenseknek békeidőben gyakorlatilag nincs haszna, de háború esetén értékesek lehetnek. Hillenkoetter megjegyezte, hogy egy, a Szovjetunióval való konfliktus esetén az Egyesült Államoknak „feltétlenül szüksége lenne több ezer emigránusra, akik propagandát folytatnak, kihallgatásokban, szabotázs- és kémkedési műveletekben vesznek részt, illetve adminisztratív feladatokat végeznek”.

A központi hírszerzési igazgató szerint „nem javasolt a Egyesült Államok kormánya számára a szovjet emigráció egészének vagy nagy csoportjainak felhasználása”, de azt javasolta, hogy a Külügyminisztérium a szovjet érdekszférából érkező összes menekültet ellenőrizze, és hozzon létre egy törzsadatállományt a nevekből, lakhelyekből és foglalkozásokból. Hillenkoetter szerint ennek az ellenőrzésnek „része kell, hogy legyen a cél, hogy a hírszerzési célokra közvetlenül használható személyeket elkülönítse, ami más, mint pusztán mindenféle információk átadása”.

A CIA és a ZPUHVR

A Frank Wisner-féle SANACC 395 nyomán a CIA még egy vizsgálatot végzett a különböző európai emigráns csoportokról. Aradi Zsolt és Boleslav Holsman eddigre már új feladatokat kaptak, és [...] a CIA németországi Speciális Műveletek Hivatalával[28] az ukránok értékeléséért voltak felelősek. [...] 1948 októberében elkészült az ICON projekt néven ismert jelentésével. A jelentés támaszkodott Aradi korábbi, 1946 decemberi, az ukrán nacionalizmusról szóló munkájára, illetve aktualizálta az abban foglaltakat. Aradihoz hasonlóan [...] felmérte az OUN Bandera, illetve Melnyik által vezetett részét, az UHVR-t/ZPUHVR-t és az Ukrán Nemzeti Köztársaságot (egy régebbi, nyugat-európai emigráns csoportot) annak eldöntése érdekében, hogy van-e olyan szervezet, és ha igen melyik, amelyik érdemes a CIA támogatására. Következtetéseit a hadsereg müncheni kémelhárítási hadtestének[29] dokumentumaira és a CIA adataira alapozta.

[...] azt gondolta, hogy a CIA céljai szempontjából a ZPUHVR a legjobb csoport, mert az látszólag a hazai és a nyugat-németországi ukránok támogatását is élvezte. A ZPUHVR vezetőiről „bebizonyosodott, hogy nem személyes érdekek vagy nyereségvágy hajtja őket”, a csoport megfelelő biztonsági intézkedéseket alkalmazott, és a „ZPUHVR morálisan és politikailag nem kötelezte el és nem kompromittálta magát 3 év alatt”. [...] felismerte, hogy bármely emigráns csoport számára különösen nehéz elkerülni az ukránokra mindig is jellemző viszálykodást.

[...] a ZPUHVR támogatása komoly változást jelentett az Egyesült Államoknak a Szovjetunió ellen folytatott hírszerző tevékenységében. Az NSC 4-A felhatalmazása alapján, a SANACC 395 adta lendülettel a CIA müncheni tisztjei ekkor lelkesen kezdeményezték az ukránokkal való munkát. Richard Helms, az M Külföldi részleg[30] vezetője táviratot küldött Münchenbe 1948. december 3-án, amelyben azt kérdezte, hogy Hrinioch és a ZPUHVR tudnak-e önkénteseket biztosítani amerikai irányítású futárküldetésekhöz. „A legjobb úgy közeledni ezekhez a csoportokhoz...”, javasolta Helms, „hogy úgy fogalmazzunk, hogy nem pusztán a hírszerzés, hanem a disszidenseknek való segítségnyújtás is a célunk”.

[...] 1949 januárjában Hriniochot és Lebegyet is meggyőzte, hogy az Egyesült Államok együttműködést tervez a ZPUHVR-rel, hogy futárokat (ún. APOSTLES) [„apostolok”] küldjenek Ukrajnába. Február elején [...] táviratozott Washingtonba a hírrel, hogy „a ZPUHVR-rel való kapcsolatépítés rendkívül felgyorsult, a mi kezdeményezésünkre. Havas és CAPARISON [Hrinioch] is azt ígéri, hogy a ZPUHVR az operatív munkában a MOB-bal [müncheni műveleti bázis][31] maradéktalanul együtt fog működni.” [...] beszélt az ukránok támogatásra irányuló kéréseiről és a műveletek megkezdéséhez kapcsolódó egyéb részletekről. A korábbi küldetések áttekintése után (1946 óta csak egy futár érkezett Ukrajnába Németországból), [...] beismerte, hogy „az egyetlen megoldás, ahol jó esély van a sikerre az, ha az APOSTLES-t és néhány rádiót repülőgépen szállítanak, majd a futárok ejtőernyős ugrást hajtanak végre”.

Mindemellett az OSO nagyon nehéz kihívás előtt állt. [...] eleinte jól haladt, átvette a ZPUHVR futárküldetéseinek irányítását a hadsereg hírszerzésétől, és az ukránokat a CIA vasfüggöny mögötti hírszerző tevékenységébe integrálta. 1949 márciusának végére [...] benyújtotta az ANDROGEN projekt fejlesztési tervét, amely szerint szükséges:

az ukrán földalatti mozgalom állapotáról adatokat gyűjteni, amelyek referenciakeretként szolgálnak annak megállapítására, hogy ennek a mozgalomnak a léte milyen módokon lehet hatással egy, az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti nyílt konfliktus kimenetelére.

[...] megjegyezte, hogy nemcsak hogy a ZPUHVR tevékenysége illegális volt az USA katonai kormányzatának rendelkezései értelmében, de kulcsfontosságú szereplők nem rendelkeztek jogállással Németországban. „Ha a futárművelet sikertelen, és a résztvevőkkel egyszerűen megszakítjuk a kapcsolatot,” figyelmeztetett [...], „nem számolunk ezzel kapcsolatos költségekkel”. Hozzátette ugyanakkor, hogy „CAPARISON [Hrinioch], ANTLER [Lebegy], ACROBAT [Lopatinszkij] és négy hozzátartozójuk kijuttatása Nyugat-Németországból később esetleg tanácsos lehet, függetlenül attól, hogy a projekt egészének kialakítására tett kezdeti próbálkozások sikeresek-e vagy sem”.

[...] beleegyezett, hogy a CIA müncheni bázisa szolgáltatásokat nyújtson az ukránoknak, köztük lakhatást és képzést az APOSTLES-nak. Emellett az ügynökség pótolja a ZPUHVR pénzét, amelyet a német határrendészet kobozott el a futároktól, amikor azok beléptek az országba. Talán a legfontosabb, hogy [...] beleegyezett, hogy „a szervezetünk megkísérelje lerövidíteni az APOSTLES által München és a célállomásuk között gyalog megteendő út hosszát”. A ZPUHVR-nek számos követelése volt, az első az, hogy a CIA adjon nyilvánosságot az ellenállási tevékenységeknek, illetve hogy több vezetőjüknek, köztük Hriniochnak és Lebegynek engedélyezzék, hogy az Egyesült Államokban és Kanadában ukrán emigráns csoportoknak tartsanak beszédeket. Az ukrán szervezet azt is kérte a CIA-től, hogy segítse a szervezetet a vezetőség tevékenységének támogatásában Németországon kívül más országokban is.

A CIA-nek az ukránok használatára vonatkozó tervét Washingtonban hivatalosan 1949 nyarán hagyták jóvá. Richard Helms, az M Külföldi részlegből és Harry Rositzke, az S Külföldi részleg[32] vezetője, július 26-án javaslatot nyújtott be Robert A. Schow-nak, a speciális műveletek igazgatóhelyettesének[33] a Szovjetunió belüli ukrán ellenállási mozgalom felhasználásáról. Schow még aznap jóváhagyta a tervet. Eközben [...] CARTEL projekt néven átalakította az ANDROGEN projektet, ugyanazokat az embereket használva. Rádiós és rejtjelezési képzést biztosított az ukránoknak, és megerősítette, hogy a küldetés résztvevőit és a felszerelést jelöletlen amerikai repülőgép szállítja majd Ukrajnába. Az amerikai tartótiszt, akit az ukránok csak [...] néven ismertek, több alkalommal pénzüsszegeket is adott a pénzhiánnyal küzdő ZPUHVR-nek.

Az első CIA által finanszírozott ejtőernyős dobás a Szovjetunióba 1949 szeptemberében történt, ekkor két ukrán ért földet Lviv közelében. A küldetést [...] koordinálta és kezelte, a cél az volt, hogy felvegyék a kapcsolatot az UHVR-rel/UPA-val Ukrajnában. A szovjetek gyorsan kiiktatták az ügynököket, de [...] művelete komoly érdeklődést váltott ki a központban, és eredményeképpen a CIA szélesebb körben kezdte használni a ZPUHVR-t.[34] 1950-re a CIA megbeszéléseket folytatott a britekkel közös ukrainai műveletek indításáról. Ugyanakkor az Egyesült Államok a ZPUHVR-t támogatta, míg a britek Bandera OUN-jét akarták használni.[35]

Az ukrán ejtőernyős dobások jelentették a CIA Szovjetunióba történő, kibővített illegális határátkeléseinek az alapját, melyet az S Külföldi részleg szervezett, amely átvette minden, a vasfüggöny mögötti művelet irányítását. A küldetések legnagyobb részét Münchenből indították egy olyan művelet keretében, amely idővel REDSOX néven vált ismertté. Néhány sikertelen küldetés után a CIA felhagyott Ukrajna ilyen megközelítésével.

A dokumentum jelzete: US-NARA-RG 263-640447 (Box 61-Folder 4)[36]

[1] Idézi Tóbiás Áron: Az egyszer volt szabad Kossuth Rádió emlékére. *Kapu*, 2006. 9. sz. 82.

[2] Harold Adrian Russell „Kim” Philby (1912–1988) szovjet hírszerző, aki a brit hírszerzés, a Secret Intelligence Service vezető beosztású tisztje lett. A Cambridge-i Ötök néven ismert szovjet ügynökhálózat egyik tagja, hazáját és a SIS-t elárulva a szovjeteknek dolgozott 1963-ig, amikor a Szovjetunióba menekült a fenyegető leleplezés elől. A 20. század egyik legnagyobb és ismertté vált hírszerzője.

[3] Népi Munkásszövetség: Orosz Szolidaristák Népi-Munkás Szövetsége (Nacionalno Trudovoj Szovjuz; Narodno Trudovoj Rosszijszkij Szolidarisztov). Fiatal orosz emigránsok által Belgrádban 1930-ban alapított antikommunista szervezet. Ideológiája nagyrészt megfelelt az európai keresztényszocialista irányzatnak. A szovjet titkosszolgálatok számos intézkedést hoztak a szervezet ellen, amely a diplomáciai nyomásgyakorlástól az emberrabláson át a gyilkosságig terjedt. Lásd Vlagyimir Bukovszkij: *A moszkvai per*. Bp. 2009. 685.

[4] Sztepan Andrijovics Bandera (1909–1959) ukrán politikus, a nyugat-ukrajnai nemzeti mozgalom meghatározó személyisége, az Ukrán Nacionalisták Szervezetének (OUN) vezetője volt. Vezetésével kiáltották ki 1941. június 30-án Lvivben a független Ukrajnát, a német megszállás miatt azonban ez a lépés sikertelen maradt. A KGB 1959-ben Münchenben meggyilkolta.

[5] Central Intelligence Agency (CIA), Központi Hírszerző Ügynökség. Az Egyesült Államok legfontosabb hírszerző szerve. A második világháború során létrehozott Office of Strategic Services nyomán 1946-1947-ben alakították ki a CIA-t.

[6] A Secret Intelligence Service (SIS), közismert nevén MI6 (Military Intelligence, Section 6), az Egyesült Királyság külföldi hírszerző szolgálata.

[7][7] V. Kassisz – L. Kolosov: *A titkosszolgálatok rejtélyeiből*. Ford.: Kerekes András. Bp. 1983. (Eredeti megjelenés: В. Кассис Л. Колосов: *Из Тайнок Секретных Служб Москва Молода Гвардия*. [h. n.] 1981.), 76–79.

[8] A „másik oldalon”, az Oroszországi Föderációban a titkosszolgálati iratok továbbra is a hírszerzés égisze alatt működő, főszabályként zárt irat- és levéltárakban vannak. Az egykori KGB működésére vonatkozóan vagy az eseti jelleggel nyilvánosságra került irat-együttesekből (pl. a „Mitrohin-archívum”, vagy Vlagyimir Bukovszkij publikációi és hagyatéka) vagy pedig a szovjet utódállamok területi KGB-jeinek levéltáraiból tudunk tájékozódni. Utóbbiak helyzete vegyes: Litvániában a Népirtás és Ellenállás Kutatóközpontja online is elérhetővé tett számos dokumentumot, míg Ukrajnában az egykori KGB irattár az ukrán biztonsági szolgálat felügyelete alá tartozik.

[9] OUN (Orhanizatszija ukrajinszkij nacionalisztiv) Ukrán Nacionalisták Szervezete. 1929-ben ukrán emigránsok által létrehozott szélsőjobboldali, radikális nacionalista tömörülés, célja az etnikailag megtisztított, önálló Ukrajna megteremtése volt.

[10] Érdemes megjegyezni, hogy a kelet-lengyelországi ukrán lakosság 1939. szeptember 17. után többségében örömmel fogadta a Szovjetunió fegyveres erejének bevonulását a Molotov-Ribbentrop paktumban kialakított területre. Ezzel párhuzamosan a szovjet propaganda „felszabadításról”, illetve Ukrajna egyesítéséről beszélt (természetesen Szovjet-Ukrajna formájában).

[11] Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA, Ukrainszka Povsztanszka Armija): Az OUN radikális szárnya által 1940-ben létrehozott kombatáns csoport, amely utóbb más, a mai Ukrajna területén működő gerillaszervezetet is egyesített. Harcosainak egy része a német megszállók helyi segédrendőrségéből verbuválódott. Az UPA már röviddel létrejötté után igen komoly erőt képviselt, s a keleti front mögötti területek egyikén-másikán saját „államot” is működtetett, máshol pedig kiterjedt földalatti struktúrákat hozott létre. Az egyenruhával, tisztekl, szabályos utasítási láncsal működő UPA egy időre jószerivel reguláris erővé vált. Ugyanakkor a lengyel civilek rovására elkövetett népirtás elválaszthatatlan az UPA nevéből.

[12] Lásd részletesen: David R. Marples: *Heroes and Villains. Creating National History in Contemporary Ukraine*. Budapest-New York, 2007. 182–195.

[13] Jeffrey Burds: Agentura: Soviet Informants' Networks & the Ukrainian Underground in Galicia, 1944-48. *Eastern European Politics and Societies*, 1997. 11. sz. 104–111.

[14] Olekszandr Pahirya: Visszhang: az 1956-os magyar forradalom és az ukrán társadalom a szovjet állambiztonság dokumentumainak tükrében. In *Visszhang: Az 1956-os magyar forradalom és az ukrán társadalom a KGB dokumentumainak tükrében*. Szerk. Andrij Kohut – Cseh Gergő Bendegúz – Baráth Magdolna – Irina Lyabakh –Olekszandr Pahirya. Budapest-Pécs-Kijev, 2022. 112.

[15] Duncan Bare: The curious case of Aradi Zsolt: Tracking the distinguished career of an OSS, SSU and CIA Central European Asset. *Journal for Intelligence, Propaganda and Security Studies*, 2014. 1. sz. 14.

[16] David C. S. Albanese: *In Search Of Lesser Evil: Anti-Soviet Nationalism and the Cold War*. Doktori disszertáció. Northeastern University, Boston, Massachusetts, 2015. 273. Online elérhetősége: <https://repository.library.northeastern.edu/files/neu:rx915s212/fulltext.pdf> [3] (utolsó letöltés: 2024. február 20.)

[17] Eredeti forrás az interneten: Kevin C. Ruffner: Cold War Allies: *The Origins of CIA's Relationship with Ukrainian Nationalists*. (Fifty Years of the CIA – Central Intelligence Agency, 1998)

https://www.cia.gov/readingroom/docs/STUDIES%20IN%20INTELLIGENCE%20NAZI%20-%20RELATED%20ARTICLES_0015.pdf [4] (utolsó letöltés: 2024. február 23).

[18] The Ukrainian Nationalist Movement

[19] [Az eredetiben: 23. oldal, 7. sz. lábjegyzet]: Hrinioch (neve többféle írásmóddal is ismert) volt ebben az időben az amerikaiak legfontosabb ukrán kapcsolata. Hrinioch 1907-ben született Nyugat-Ukrajnában, itt szentelték pappá, és itt lett az ukrán nacionalista mozgalom aktív tagja. Bár az egyik amerikai tartótiszt megjegyezte, hogy „az alany kapcsolatban volt a német hírszerzéssel a németek galíciai hadműveleteinek korai szakaszában”, az amerikai hírszerzés tisztjei Hriniochot „nagyon jól informálnak, kimagaslóan intelligensnek” és „megvesztegethetetlenül becsületesnek” látták. Hrinioch valójában az ukrán nacionalisták hírhedt Nachtigall /Fülemüle/-zászlóaljában volt tábori pap. A zászlóalj együttműködött a nácikkal, és nagyon fontos szerepet játszott az ukrán állam 1941-es kikiáltásában. Hrinioch műveleti fedőneve CAPARISON volt. A háború után egyházi munkáját folytatta, 1982-re patriarchális archimandrita rangot [a pátriárka irányítása alatt álló kolostori előljáró] ért el. [...]

[20] A ZP-UHVR az Ukrán Legfelső Felszabadító Tanács Külföldi Képviselőte volt (Zovnyisne Predsztavnyictvo)

[21] National Security Council

[22] Director of Central Intelligence, DCI

[23] Roscoe K. Hillenkoetter (1897-1982) ellentengernagy, a CIA első igazgatója 1947 és 1950 között.

[24] Frank Wisner (1909-1965) jogász. A haditengerészetnél megkezdett szolgálata után 1943-ban az OSS-hez helyezték át. Később a Külügyminisztériumban és CIA-nél dolgozott.

[25] State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee.

[26] Utilization of Refugees from the Soviet Union in U.S. National Interest: Wisner munkájának jelentős részét képezte a szovjet megszállás alatti területeken a gerillamozgalmak támogatása, szervezése. A tanulmány a közép- és kelet-európai politikai menekültek (köztük egykori német-kollaboránsok) ilyen irányú „felhasználásáról” szól.

[27] (Deputy Assistant Director for Special Operations.

[28] Office of Special Operations.

[29] Army Counter Intelligence Corps.

[30] Foreign Branch M.

[31] Munich Operations Base.

[32] Foreign Branch S.

[33] Assistant Director for Special Operations.

[34] [Az eredetiben: 40. oldal, 44. sz. lábjegyzet]: A CIA fokozódó érdeklődése az ukrainai műveletek iránt a következő dokumentumokban követhető nyomon: Robert A. Schow, a speciális műveletek igazgatóhelyettese [Assistant Director for Special Operations] a politikai koordinációért felelős igazgatóhelyettesnek [Assistant Director for Policy Coordination, ADPC], Frank G. Wisnernek, „Az ukrán nacionalista ellenállási szervezet felhasználása” [Exploitation of Ukrainian Nationalist Resistance Organization], 1949. december 22., Political and Psychological Staff Job [...] Box 4, Folder 22. (S); [...] [...] -nek, a Programok és tervezési részleg [Programs and Planning Division] vezetőjének, „Az ukrán partizán partizán [sic] mozgalom felhasználása a Szovjetunió ellen” [„Use of Ukrainian Partisan Partisan {sic} Movement Against USSR”], 1950. január 25.; dátum nélküli, aláírással ellátott „Megállapodás a ZPUHVR/UHVR közös, az OSO/OPC általi felhasználására” [„Agreement for Joint OSO/OPC Exploitation of ZPUHVR/UHVR”]; dátum és aláírás nélküli „Egyetértési megállapodás az OPC és az OSO között az Ukrán Legfelső Felszabadító Tanács külügyi képviselőjének (ZPUHVR) és a Legfelső Tanácsnak (UHVR) a közös felhasználásáról” [„Memorandum of Understanding between OPC and OSO Concerning the Joint Exploitation of the Foreign Representation of the Ukrainian Supreme Council of Liberation (ZPUHVR) and the Supreme Council (UHVR)”]; Projektvázlat jóváhagyási lapja [Project Outline Clearance Sheet], AERODYNAMIC-PBCRUET. 1950. december 15; és „Összegző közös OSO/OPC-jelentés az ukrán ellenállási mozgalomról, 1950. december 12.” [„Summary Joint OSO/OPC Report on the Ukrainian Resistance Movement 12 December 1950”], fedlappal, Schow, Galloway és Wisner, ADPC. Feljegyzés a központi hírszerzési igazgató részére „Közös OSO/OPC-jelentés az ukrán ellenállási mozgalomról” [„Joint OSO/OPC Report on the Ukrainian Resistance Movement”], 1951. január 4., mindegyik dokumentum megtalálható itt: Political and Psychological Staff Job [...] Box I. Folder I. (s)

[35] [Az eredetiben: 40. oldal, 45. sz. lábjegyzet]: Az ukrán műveletekkel kapcsolatos amerikai-brit egyeztetésekre és megállapodásokra példának lásd: William G. Wyman, a speciális műveletek igazgatóhelyettese [Assistant Director for Special Operations] Allen W. Dullesnek, a tervezési igazgatóhelyettesnek [Deputy Director for Plans], „Állásfoglalás az ukránokról” [„Ukrainian Position Paper”], 1951. április 23. (S); [...] állomásvezető Winston M. Scottnak, a W Külföldi részleg [Foreign Division W] vezetőjének, „A CIA/Külügyminisztérium 1951. április 23-án hétfőn kezdődő londoni egyeztetése a SIS-szel/[brit] Külügyminisztériummal/ 1951. május 4.” [„CIA/State Department Talks with SIS/Foreign Office in London Beginning Monday, April 23, 1951”], WELA-5084 (S), mindkét dokumentum megtalálható itt: Political and Psychological Staff Job [...] Box I. Folder I. (S). Az ukrán és más kelet-európai csoportok támogatásával kapcsolatos amerikai-brit megbeszélésekről további részletek itt találhatóak: CSHP [...] 56-72. o. (S)

[36] [National Archives and Records Administration, Record Group 263: Records of the Central Intelligence Agency, Second Release of Subject Files Under the Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Disclosure Acts, ca. 1981–ca. 2003]

Címkék:

CIA ^[5]

Banderisták ^[6]

Ukrajna ^[7]

Kim Philby ^[8]

KGB ^[9]

hidegháború ^[10]

emigráns mozgalmak ^[11]

USA ^[12]

Szovjetunió ^[13]

Kiadás: 24. évfolyam (2024) 1. szám

Forrás webcím:<https://www.archivnet.hu/amikor-a-jerevani-radio-felig-igazat-mondott>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/amikor-a-jerevani-radio-felig-igazat-mondott> [2]
https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/stepan_bandera_photo.jpg [3]
<https://repository.library.northeastern.edu/files/neu:rx915s212/fulltext.pdf> [4]
https://www.cia.gov/readingroom/docs/STUDIES%20IN%20INTELLIGENCE%20NAZI%20-%20RELATED%20ARTICLES_0015.pdf [5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/cia> [6]
<https://www.archivnet.hu/cimkek/banderistak> [7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/ukrajna> [8]
<https://www.archivnet.hu/cimkek/kim-philby> [9] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kgb> [10]
<https://www.archivnet.hu/cimkek/hideghaboru> [11] <https://www.archivnet.hu/cimkek/emigrans-mozgalmak> [12]
<https://www.archivnet.hu/cimkek/usa> [13] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szovjetunio>